

Uskontopolitiikat Karjalassa 1880-1917

J y r k i L o i m a

Kysymys Karjalan ”kuulumisesta” suomalaisille tai venäläisille – ja 1800-luvun alkuvuosiin saakka vahvasti ruotsalaisille – on ollut moniselitteinen ja -taustainen ilmiö. Maantieteelliset, valtiolliset, historialliset, kulttuuriset, poliittiset, taloudelliset, uskonnolliset, kielelliset, etniset ja kansatieteelliset näkökannat on voitu näkökulmasta riippuen koota yhteisten juurten todisteiksi, mutta toisaalta ne ovat olleet tarkoitushakuisesti myös erojen selittäjiä. Tämän katsauksen tarkoitus on pohtia uskontojen ja aatteiden – tai ideologioiden – välisiä jännitteitä, yhteyksiä ja niiden mahdollista puuttumistakin aikavälyksellä, jolloin Karjalan rajamaiden monisidoksinen ”kuuluminen” oli noussut esille sekä Suomen suuriruhtinaskunnan että Venäjän tsaarikunnan poliittisessa ja kulttuurisessa keskustelussa. Keskeinen kysymys on: oliko suomalaisten ja/tai venäläisten uskontopolitiikka Karjalassa etupäässä hengellistä huolenpitoa vai toimiko uskonto kansallisaatteiden käsikassarana?

Yläkäsitteenä Karjala merkitsee tässä suuriruhtinaskunnan itärajan molemmin puolin sijoittunutta Kannasta, Laatokan Karjalaa sekä Aunuksen ja Vienan Karjalaa. Vastaavasti Karjalan asukkaat ovat yleisesti ottaen ihmisiä, jotka asuttivat kyseisiä alueita. Kansallisaatteilla tarkoitetaan ensisijaisesti tsaarivaltion nationalistisia virtauksia ja suomalaisen fennomanian vastaavankaltaisia muunnelmia. Lähdeviittaukset ovat paikoin suurpiirteisiä, sillä käytän lähteinäni tarkasti arkistomateriaalia ja muuta lähdekirjallisuutta esittelevää aiempaa – omaa-

kin – tutkimusta.¹ Venäläispiispojen nimet on muista poiketen translitteroitu heille annetuista kirkkoslaavinkielisistä nimistä eikä venäjistä.

Elias Lönnrotin *Kalevala* (1835) oli suomenkielisenä käännöksenä nostanut esille muinaissuomalaisen myyttisen ja valtiollisenkin kukoistuskauden, jota esimerkiksi G.A. Gottlund oli tutkinut aiemmin. Pietarin tiedeakatemiaa edustanut suomalaissyntyinen A.J. Sjögren (1794-1855) puolestaan oli jo ennen suomalaisten kansallisen historiatarpeen heräämistä tai Kalevalaa tehnyt tutkimusmatkoja, joiden perusteella hän päätteli, että suomalaisten myyttinen alkukoti sijaitsi Arkangelin liepeillä (Branch 1999, 125-135). Sjögrenin tutkimukset kuitattiin – kuten Irma Sulkunen (Sulkunen 2004, 41-84) on osoittanut – suomalaisten nimiin ilman lähdemainintaa, vaikka hän oli Pietarista käsin avustanut teknisesti ja taloudellisesti mm. Mathias Castrenin Siperiaan suuntautuneita tutkimusmatkoja. Venäläiset olivat kuitenkin tarttuneet kynän varteen jo varhaisemmin. Ensimmäisen ja mahdollisimman virallisen venäläiskuvauksen suomalaisten sukujuurista ja heidän itsenäisyyden puutteen sävyttämästä historiastaan oli tehnyt hovihistorioitsija Nikolai Karamzin (1766-1826) moniosaisessa teoksesaan *Istorija Gosudarstvo Rossiiskago* (Karamzin 1816, 20-36). Hänen tehtävänsä oli kuvata Venäjän kasvua historialliseksi suurvallaksi, jolla oli oma universaali tehtävänsä. Kokoavasti voi tässä yhteydessä todeta, että sekä suomalainen 1860-70-lukujen historiankuvaus että venäläiset olivat tehneet oman historiatulkintansa tarpeistaan lähtien valmiiksi 1880-luvulle tultaessa. Topelius viimeisteli ja yhdisti kansalliset kuva-

ukset yhtenäisestä, yksiuuskontoisesta ja kaitselmuksellisen erityistehtävän saaneesta Suomen kansasta *Maamme*-kirjassaan (1875/6; Topelius 1876/1960). Venäjän ortodoksisen kirkon työntekijät olivat jo 1850-luvulla kirjoittaneet omilla tahoillaan Eestin ja Suomen ortodoksisuutta ja sen varhaista historiaa esittelevän julkaisun. (Sihvo 1999, 181-184; Koskinen 1869; vrt. Tšistovitš 1856; Svjateišii Sinod 1893).

Suuriruhtinaskunnan Karjalassa oli 1880-1890-luvuilla useita poliittisia ja – nousevan suomalaisen tai venäläisen nationalismiin näkökulmasta – myös kansallisia kantoja kaskeamatta. Kannas oli oma ja muusta Karjalasta poikkeava tapauksensa. Keskellä suomalaisasutusta sijainnut Kivennavan Raivolan venäläiskylä oli saanut Pietarista *zemstvo*-itsehallinnon kahteenkin kertaan, kun taas vastaavaan tapaan maaorjina 1700-luvulla lahjoitustiluksille siirretyt Muolaan Kyyrölän venäläiset olivat muuttuneet kuin puolivahingossa Suomen kansalaisiksi Venäjän maaorjuuden lakkauttamisen jälkeen. Tsaari vahvisti Raivolan kyläläisten erityisaseman ja venäläismallisen itsehallinnon lopullisesti 1889. Tilanne muodosti suomalaisille poliittisen ongelman ja Viipurin lääniin keskittyneen varhaisen, mutta historiankirjoituksessa pitkälti sivutun paikallisen venäläistämiskauden alkusoiton. Huomionpuute on ollut sikäli outoa, että kyse oli koko ajan väestöpohjaltaan hyvin suuresta ja suuriruhtinaskunnan etnisesti ja uskonnollisesti heterogeenisimmasta läänistä.

Toinen merkittävä ja laajemmin Karjalaan liittynyt ongelma olivat sen asukkaat. Venäläiset näkivät etenkin Laatokan, Aunuksen ja Vienan karjalaiset osaksi omaa uskonto- ja kansallisuusperhettään. He laajensivat tulkintaansa siten, että jo vuoden 1864 etnografisen kartan mukaan Kuopion, Mikkelin ja Oulun lääneissä asui joko ”runsaasti” tai ”tunnistettavasti” karjalaisia. Suomalaisille ”karjalaisuus” sijaitsi idässä ja oli samalla tavalla pääpainoisesti rajantakainen ilmiö. Asialleen vihkiytyneet Karjala-ideologiat –kareliaanit – ryhtyivät 1880-luvulla toimimaan katoavan kalevalaisen kulttuurin ja Raja-Kar-

jalan muinaissuomalaisuuden todisteiden tai sen ”viimeisten jäänteiden pelastamiseksi” (Svateišii Sinod, 2-4, 7-60; Pravoslavnaja Karelija, 127-143; Laitila 2005, 113-116; Loima 2004, 134-140; Loima 2005, 91-93). Karjalaiset itse kuuluivat tai sitoutuivat todennäköisimmin omaan paikalliskulttuuriinsa, elinkeinoihinsa ja sukulaisverkostoonsa, eivätkä olleet niinkään valtiollisesti tai poliittisesti identiteettihaluisia ennen 1910-lukua. He olivat omaksuneet eräänlaisen tarpeistaan nousevan välittäjäkulttuurin, joka mahdollisti kaksisuuntaisesti sekä toimeentulon ja kaupan että henkiinjäämisen (ks. Laasonen 2005; Katajala 2005; Laitila 2005; Loima 2005; myös Heikkinen 1989).²

”Oikeauskoisten” pelastusoperaatio

Suuriruhtinaskuntaan oli itseoikeutettujen ja tehtäviinsä määrättyjen virkamiesten tai sotilaiden lisäksi virrannut lisääntyvästi venäläisväestöä, joka osti tai vuokrasi maata kiinteistöineen Kannakselta Pietarin ja Viipurin väliseltä alueelta. Valtaosa tulijoista oli suhteellisen vauraita kesänviettäjiä, jotka palasivat talveksi Venäjälle. He halusivat silti viettää kesäkautta kodinomaisissa ja vehmaissa oloissa – kuten Terijoella (*Zelenogorsk*). Vuoden 1858 asetus saattoi houkuttaa suuriruhtinaskuntaan lisäksi sekalaisempaa seurakuntaa: erilaisia kierteleviä onnenonkijoita. Asetus oli avannut tsaarivaltion alamaiselle mahdollisuuden anoa suuriruhtinaskunnan kansalaisuutta tietyin reunaehdoin. Itsensä elättäminen oli keskeinen edellytys (ns. naturaliseerausasetuksesta ks. Ståhlberg 1915, 57-58). Niin tai näin, suuriruhtinaskunnan alueella oleskelleiden venäläisten määrä kasvoi huomattavasti ja oli varovaisena arviolukuna 1910-luvulla noin 150 000-180 000.³ (Hämäläinen 1974, mm. 101-104; Loima 2001, 52-64; Närhi 1985).

Venäjän ortodoksisen kirkon Pyhä Synodi reagoi yliprokuraattoriksi tulleen Konstantin A. Pobedonostevin (1827-1907) johdolla näkyvästi

joidenkin suomalaisten tai venäläisten ilmaise-
maan huoleen kreikkalaiskatolisten ⁴ tilanteesta
ja asemasta maassa, jota hallitsi luterilainen
virkamieskoneisto. Suomen lähetettiin Laatokan
piispa Antonij Vadkovski, joka teki 1880-luvulla
kaksi tarkastusmatkaa (Koukkunen 1977, 220-
232; Loima 2004, 129-130). Matkat raporttei-
neen olivat selkeä, muodollinen ja myös eräiden
keskeisten suomalaisortodoksien haluama syy
perustaa suuriruhtinaskuntaan tsaarin määräyk-
sellä 1892 Venäjän kirkon pienin hiippakunta,
joka piispanistuin sijoitettiin Viipuriin. Samalla
syntyi uusi venäläisen paikallishallinnon virasto:
hengellinen konsistorio (*Duhovnaja Konsisto-
rija*), joka korvasi aikaisemman alemmpitasoisen
yksikön (*pravlenije*). Jo tätä ennen keisarillinen
senaatti oli vaatinut Viipurin läänin virastojen
ja laitosten virkamiehiltä venäjän kielen taitoa.
Yliprokuraattori Pobedonostsev julkaisi seu-
raavaksi teoksen, jossa esiteltiin suomalaisten
historiallista alkukotia, venäläisyhteyksiä ja
-sukulaisuutta (Asetus 4.12.1895; Senaatin si-
viilitoimituskunnan kirje 28.5.1890; Svjateišii
Sinod 1893).

Painavampia – ja painokkaampia – syitä ve-
näläisten toimiin löytyi toki lisääkin. Kannaksen
äänekäs ja poliittisesti toimelias venäläinen
huvila-asujaimisto vaati itselleen autonomiaa,
äänioikeutta, paikallishallintoa ja venäläisiä
palveluorganisaatioita erityisesti Terijoella
(Hengellinen konsistorio kenraalikuvernöörille
2.11.1910; Kenraalikuvernöörin kanslian raportti
ministerineuvostolle venäläisten oikeudellisesta
asemasta 1910, KA). Vaikutusvaltaisia kesä-
asukkaita olivat esimerkiksi oman rautatiepa-
viljonkinsa tai -asemansa saaneet sotaministeri
A. Kuropatkin ja kenraalimajuri Ridinger per-
heineen, kenraalikuvernööri (evp.) Heyden,
Durdinien kauppiassuku, tsaarin hovilääkäri
Botkin, valtioneuvos N.N. Popov, Maksim
Gorki ja politiikasta pitkälti pidättynyt Ilja Re-
pin. Valamon ja Konevitsan luostarit pyysivät
suomalaisten ahdistelun ja kiusanteon vuoksi
itselleen turvajoukkoja. Laajemmin Pietarin ja
Kronstadtin sotilaallinen turvaaminen sekä pieta-
rilainen poliittinen ajattelu ”panskandinaavisine”

länsiuhkineen lisäsi pääkaupungin päättäjien
halua venäläistää Kannas sekä hallinnollisesti,
koulutuksellisesti että kulttuurisesti. Vakaut-
tamisen liittyi myös pietarilainen käytännön
motiivi: Kannasta tukialueenaan käyttäneiden
vallankumouksellisen toiminnan hillitseminen.
Muualla Karjalassa jo mainittu paikallistoi-
mijoiden aito huoli ”kreikkalaisvenäläisiksi”
kutsuttujen ortodoksien kohtalosta muodosti
oman aatteellisen ja uskonnollisen syyvyyhtensä,
jonka tulkinnallisuus on ilmeinen. Yleistäen syyt
olivat helposti seurauksia ja päinvastoin. Venä-
läisen uskontopoliittikan tärkeysjärjestys lienee
kuitenkin ollut ensin poliittinen ja sotilaallinen,
sitten etninen ja kansallismielinen ja vasta kol-
manneksi uskonnollinen (Arkipiispa Antonij’n
puhe Bobrikoville *Aamun Koitto*-lehdessä nro
11/1898; *Tserkovnii Vestnik* nro 35/1900; Loima
2004, 115-128).

Suomalaisten aktiivisuus

Kyse oli uskonnollisesta venäläistaustaisesta
vähemmistöidentiteetistä ja sen suhteesta suoma-
laisten enemmistöön. Osa suuriruhtinaskunnan
suomalaismielisistä ortodoksiaktiiveista luotti
täysin piispa Antonij’n (1892-98) toimiin, suvait-
sevaan kielipoliittikkaan ja suomalaismyöntei-
syyteen. Myöhempi tutkimus on tulkinnut asiaa
samoin aina viime vuosiin saakka (Koukkunen
1977, 220-232; Pispala 1984, 135-137; Hämy-
nen 1995, 59; Laitila 1998, 389; Laitila 2004,
89-95; vrt. Loima 2004, 127-131). Tästä näkö-
kulmasta suomalaismieliset ortodoksit olivat
aloitteellisesti ryhtyneet avarakatseisen piispansa
turvin pelastamaan kansallista identiteettiään,
jumalanpalveluskielen mukaan elänyttä kielifen-
nomaniaansa ja voimistunutta kansallisaatettaan.
Suomalaisortodoksisen vähemmistön uskonnol-
lisen ja kansallisen identiteetin pyyteetön ”pelas-
taminen” olisi kuitenkin ollut salamannopeaa,
sillä koko ajatus syntyi ja levisi ensin pienen
piirin yhdistyksenä ja sittemmin lehtenä vasta
vuosina 1882-1886 (Loima 2001, 88-92; Loima
2004, 118-122; Laitila 2004, 50-63).

Piispa Antonij toimi venäläisten poliittisten etujen mukaisesti, mutta oli varovaisen taitavaa kenraalikuvernööri Heydeniäkin etevämpi, joustavampi ja hyvin diplomaattinen. Hän noudatti ystävänsä, professori ja Kazanin pappissemiinaarin rehtori N.I. Ilminskin vähemmistöjä ohjailevaa kielimetodia ja oli enemmän slavofiili kuin Suomen ystävä tai ”Karjalan aamunkoitto”, joksi häntä myös kutsuttiin jälkikäteen (ks. Surakka 1936, 70-73). Venäläiskatsannossa piispa Antonij oli selkeästi kenraalikuvernööri Heydenin poliittinen työpari, kuten *Tserkovnii Vestnik* (*Tserkovnii Vestnik* 35/1900) kirjoitti. Venäjän kansanvalistusministeriö oli hyväksynyt Ilminskin menetelmän vuonna 1870 ei-slaavilaisten kansojen opettamisvälineeksi. Kyse oli yksinkertaistetusti siitä, että kansankieleen lisättiin venäläisiä termejä ensin käännöksinä ja lainoina. Näin ”kansa”, sikäli kuin kansallista ymmärrystä esimerkiksi Karjalassa oli, sekä hyväksyi että oppi venäjän kielen vähitellen. Siitä oli vain kukonaskel kulttuuriseen assimilaatioon tai akkulturaatioon. Antonij salli juuri tästä syystä jumalanpalvelukset suomeksi, karjalaksi ja kirkkoslaaviksi. (Loima 2004, 123-124; vrt. Znamenski 1996, 358-359).

Suomen luterilaisen valtaväestön edustajat näkivät tilanteen samoin kuin venäläiset ja toisin kuin ortodoksinen sisäpiiri. ”Kansa” ei silti toiminut homogeenisenä kollektiivina tai edes joukkona, vaan pieni aktivistien ryhmä otti itselleen enemmistön tunnukset ja ryhtyi puuhiin joko tunnistamatta tai noteeraamatta harvojen suomalaisortodoksien tulkinnallista aloitteellisuutta. 1880-luvulta alkaen kyse oli laajemmin jo mainitusta kalevalaisen alkukodin suomalaiskulttuurisesta pelastamisesta ja topeliaanisen yhtenäiskansallisen ajattelun lujittamisesta. Jälkimmäinen tosin säröytyi jo 1890-luvulla, kun työväenliike nousi ja voimistui. Ylätasolla torjuttiin samanaikaisesti venäläisvaikutteista ”pakanallisuutta” ja vastatoimena ohjailtiin Karjalan väestöä luterilaisuuteen. Uskonnollisesti ilmaisten sieluja pelastettiin kristillisyyteen paikassa, jossa ”pakanat vielä vaelsivat varjojen

maassa”, kuten Sortavalan opettajaseminaarin lehtori Bruno Boxtröm (1855-1922) kirjoitti *Kotimaa*-lehdessä (*Kotimaa* 15.12.1906).

Sortavalan Evankelinen Seura (1880) ja Vienan Karjalaisten Liitto (1906) olivat näkyviä uskonnollisuudesta ja samalla tuoreesta yhtenäis- tai yleissuomalaisuuden aatteesta nousseita kansallisia organisaatioita, jotka omistautuivat Karjalan sekä heimosukulaisiksi miellettyjen ”karjalaisten” lähetys- ja suomalaistamistyölle. Eri puolilla maata virisi aatteellista toimintaa, mutta Karjalaan suuntautuneen suomalaisen uskonnollisen ja koulutuksellisen aktivismin paikallinen lähitukialue oli pitkään juuri Sortavala ja sen opettajaseminaari. Myös venäläiset havaitsivat saman ja keskittivät kansanvalistustyötään 1900-luvun puolella Viipuriin, jonne he perustivat mm. venäläisen opettajaseminaarin. Karjalaan alettiin perustaa suomalaisia kouluja yleisen kansansivistyksen kehittymisen tahdissa 1870-luvulta alkaen.

Suomalaiset olivat siis käytännössä kahdessaakin mielessä aloitteellisia. Aatteen ja uskonnon tasolla he näkivät silti itsensä topeliaanisen yhtenäisajattelun myötä oikeastaan reaktiiviseksi – Lönnrotin, Yrjö Koskisen ja J.W. Snellmanin pirstaleisemman työn myötävaikutuksella – itäisten uhkien edessä. He puolustivat uunituoretta yhtenäistä suomalaista kansa-käsitystä, sen arvoja ja ihanteita, joista uskonto oli yksi ja oleellinen. Tärkeysjärjestys oli ensisijaisesti aate, mutta siihen nivoutui tiukasti uskonto. Niiden erottaminen toisistaan oli – ja on – katsojasta kiinni. Esimerkiksi Boxtröm ei edustanut kirkon johtoa tai teologeja, vaan palavasieluisia uskonnollisia yksilöitä, joita kansa kuunteli. Herätysliikkeiden toiminta oli vilkastunut 1880-luvulla ja uusien uskonnollisten yhdyskuntien toiminnan sallineet asetukset tulivat voimaan 1890-luvulla.

Aate ja uskonto palvelivat tiiviissä sidoksesaankin silti enemmän kansallisaatetta. Uskonto toimi laajemmassa kontekstissa politiikan ja suomalaistaatteen käsikassarana Karjalan suomalaistamispyrkimyksissä. (Topelius 1876; Kansakouluasetuksesta ja oppikoulu-uudistuksesta,

ks. Arola 2003, 6-7, 30-31; Kansakoulujärjestys 1872; ks. myös Asetus (maalaiskuntien koulupiireistä) 24.5. 1898).⁵

Kamppailu Karjalasta

Suomalaisten kansa- ja kiertokoulujen ja lähetysorganisaatioiden perustaminen aktivoi uudelleen venäläiset, jotka lähtivät omasta mielestään uskonnollisiin ja historiallisesti jo varhaisemmin perustelemiinsa vastatoimiin. Ideologisiin, poliittisiin ja siten myös käytännön taloudellisiin ja hallinnollisiin tavoitteeseen saattoi aikalaiskäsityksen mukaisesti päästä kansansivistyksellä, jota varten tarvittiin sopivaa kasvatusta, tietoa, arvoja, aatteita – ja kristillistä esivallan kuuliaisuutta tai alamaisuutta – siirtävä koulujärjestelmä.

Kenraalikuvernööri Nikolai I. Bobrikov (1898-1904) ja arkkipiispa Nikolaj (1898-1905) toteuttivat ensin asetusmuutoksen, sitten merkittävän kirkko- ja koulurakennusohjelman painopistealueenaan Laatokan Karjala. Toiminnan suhteuttamiseksi on muistettava, että koko Venäjällä oli samaan aikaan käynnissä mittava kreivi Tolstoin ja yliprokuraattori Pobedonostevinideoima kansakoululaitoksen ja seurakunnallisten koulujen uudistaminen, joten suuriruhtinaskunta ei ollut tässä mielessä erityistoimien kohteena (Pospelovski 1995, 20-26, 505). Kannaksen venäläisyhteisöt perustivat, kustansivat ja rakensivat itse koulunsa ja temppelinsä, eikä niihin tarvinnut sijoittaa juuri muuta kuin Pietarin piirihallinnon lupakirjeen postileima. Arkkipiispana Nikolaj'n jälkeen toiminut Sergij (Stragorodski, 1905-1917) pyysi Pietarista apuvoimia lisääntyneen luterilaisen lähetystyön torjumiseksi Karjalassa. Kitsastellut Synodi lähetti yhden miehen: arkkimandriitta Kiprianin (tehtävässä ja hengissä 1906-1913).

Vuonna 1906 Kiprian ja joukko venäläistöimijoita perustivat Aunuksen Vitelskoje Selossa ”Pyhän suurmartyyri Georgioksen Karjalan Veljestön”, joka tuli paremmin tunnetuksi Karjalan Veljeskuntana. Sen aatteellinen ja uskonnollinen

tehtävä oli torjua Kiprianin johdolla luterilaista ”propagandaa ja käännystyötä” Suomenlahden ja Jäämeren välillä, jonne venäläisten ajattelun mukaan sijoittui ortodoksiluostareiden uskonnollinen etuvartioketju Petsamosta ja Solovetskista Kannaksen Lintulaan ja Lounatjoelle – oikeastaan Viron Petsheriin – saakka. Jäsenmäärältään varsin huomattava Veljeskunta oli aatteen tasolla vahva pappis- ja maallikko-organisaatio, mutta toiminnallisesti ja poliittisesti se oli varsin ponneton tsaarin myöntämistä tunnustuspalkinnoista huolimatta. Kiprian nautti silti Karjalan ortodoksien suurta suosiota ja kunnioitusta rajan molemmilla puolilla. Hänen varhainen kuolemansa lamautti yhdistyksen kehittymisen ja toiminnan käytännössä puuhasteluksi (Dvizhenije Pravoslavija; Pravoslavnaja Karelija; Merikoski 1939; Loima 2004, 138-142).

Laajimmillaan Karjalan Veljeskunta oli rahoittanut 10 koulun, 12 opettajan ja vajaan 300 lapsen toimintaa. Suuriruhtinaskunnan Karjalassa oli vuonna 1917 kaikkiaan 49 suomalaisten ylläpitämää koulua, joissa opiskeli 1967 lasta. Venäjän kansanvalistusministeriö oli herännyt jo Bobrikovin kaudella ja ylläpiti samalla kiista-alueella 53 koulua, joissa opiskeli yli 1900 oppilasta. Kansallisuuksien kulttuurinen, uskonnollinen ja hallinnollinen ei-kenenkään maan asukkaiden kuulumisen ongelma leimahti – ja leimattiin – kulttuuriseksi ja uskonnolliseksi ”taisteluksi”.

Ylevien kristillisten ja sivistyksellisten syiden tai selitysten rinnalla paloi molemminpuolinen kansallisaatteen liekki, jota viriteltiin avoimesti sekä Kiprianin, Pobedonostevin julkaisun, *Pravoslavnaja Karelija* -kirjan että suomalaisaktivistien puheissa ja toimissa. Suuriruhtinaskunnan ruotsalaislehdistö kävi suomalaisten rinnalla venäläisiä vastaan sikäli kuin ne sensuurilta pystyivät. Kiprian puolestaan puhui ja kirjoitti ”helvetin palvelijoiden” ennennäkemättömistä hyökkäyksistä Karjalan kansaa vastaan. Aikalais toimija, Sortavalan opettajaseminaarin lehtori ja kouluneuvos Kaarlo Merikoski kuvaili ”taistelua Karjalasta”, josta hän kirjoitti pääosin

myöhemmin kadonneisiin lähteisiin perustuneen, seikkaperäisen kansallisen kuvauksen talvisodan alla (Merikoski 1939).

Kamppailun ratkaiseva tekijä ei lopulta ollut Merikosken ajoittaisesta päätöksellisyydestä huolimatta suomalaisten taitavuus, sivistys tai panostuksen laatu, vaan Venäjän maaliskuun 1917 vallankumous, johon alkuvuodesta jo hienoisen yllätteen saaneiden venäläiskoulujen toiminta päättyi. Sikäli aate otti selkävoiton uskonnollisista palopuheista puolin ja toisin. Venäläisopettajia ja -pappeja karkotettiin enemmän tai vähemmän spontaanisti Laatokan Karjalasta. Kannas jäi aatteellisen ja sivistyksellisen ”taistelun” ulkopuolelle, sillä siellä kummatkin kansalliset – tai paikalliset – koululaitokset toimivat rinnakkain. Suomalaisia oli venäläiskoulujen oppilaina ja päinvastoin vielä vuonna 1916 erityisesti Terijoen oppikoulussa, sillä kansainvälisempään elämään tottuneen kannakselaisväestön ajattelussa koulutukselliset hyötynäkökulmat painoivat enemmän kuin ideologiset periaatteet. (Loima 2004, 137-142; vrt. Laitila 2004, 147-174; myös Merikoski 1939; kannakselaisesta rinnakkainelosta ja koulutuksesta ks. Loima 2001, 75-79).⁶

Päätelmiä

Lyhyt tarkastelu aatteen, uskon ja toiminnan vuorovaikutuksesta, suhteesta ja paikoin suhteetomuudestakin suomalaisten ja venäläisten Karjalan uskontopoliitikassa 1880-1917 on tuonut osapuolten vertailussa samankaltaisia tuloksia. Venäläiset perustelivat julkisesti tsaarin johtaman valtiokirkkonsa ja uskontonsa nojalla suuriruhtinaskunnan ”karjalaisten pelastamistoimia”, jotka olivat ensisijaisesti lähtöisin poliittisista ja sotilaallisista motiiveista. Seuraavaksi tärkeintä vaikutti olleen etnisten venäläisten puolustaminen ja siihen liittynyt äiti-Venäjän kansallisaate, jotka muodostivat vahvan emotionaalisen yhdistelmän. Sivistyksellisiä suuriruhtinaskuntaan suuntautuneita erikoistoimia ei lopulta ollut, vaan koulu- ja uskonnonopetuspolitiikka marssi valtakunnalliseen tahtiin. Puhtaat uskonnolliset

pelastusoperatiiviset motiivit sijoittuivat lopulta pronssipallille, mikä sallittanee ilmaisullisesti, sillä se oli aikalaiskieltä jo 1896.

Suomalaisittain kyse oli kahden ryhmätömminnältä näyttäneen uskontopoliitiikan eroista ja yhtäläisyyksistä keskenään ja suhteessa venäläisiin. Vähemmistön yksilöt – venäläisyydestä etäisyyttä ottaneet harvat kansallismieliset ortodoksit – toimivat puhtaan aatteellisesti ja herkkäuskoisesti, mutta heidän syvemmät uskonnolliset motiivinsakaan eivät toki olleet poissuljettuja. Tavoitteet elivät toiveina mielissä ja kirjoituksissa, mutta toteutus ei syntynyt omin voimin. Luterilaistaustaisille enemmistötoimijoille takapajuiseen Karjalaan suuntautunut uskontopoliittikka oli muun maan tahdissa etenevää kansan sivistystyötä, johon liittyi pyrkimys kääntää paikallisväestöä yleissuomalaisen yhtenäisyyden nimissä. Venäjän koulu-uudistusten vaikutus nähtiin enemmän suomalaisiin kohdistuneena erityistoimena kuin osana laajempaa reformia. Joidenkin palavasieluisten uskovaisten julkilausumat hyödynnettiin poliittisesti ja kansallisesti, joten omaa toimintaa nostettiin moraalisesti inhimillisen erehtyvyyden yläpuolelle. Sielujen pelastus oli ylevä molemminpuolisesti käytetty perustelu, syy – ja seuraus toisen osapuolen ”uhkaavasta” toiminnasta.

Itse Karjala oli enemmän poliittinen, aatteellinen ja myyttinen Eldorado, jossa yhtenäissuomalaisin tunnuksin varustettu uskonto toimi pääasiassa koululaitoksen ja muun sosiaalisen kasvatuksen apuvälineenä. Venäläisittäin voimme todeta saman, mutta ”kultamaan” korvasi Karjalan raadollisempi asema uskonnollisena ja kulttuurisena etuvartiona tsaarivaltion pohjoisimmassa ”lännessä”. Venäläis-suomalaisen kamppailun ratkaisi lopulta vielä kumouksellisempi aate, jonka varjoon molempien uskontopoliittinen retoriikka jäi. Silti Venäjän vallankumous antoi suomalaisille sivutuotteena uskottavan, kansallisesti ja sivistyksellisesti merkityksellisen voiton ”taistelussa” Karjalasta. Muista suomalaisten voitoista olikin kulunut jo kauan.

Viitteet

- 1 Tämän tutkimuksen lähdekirjallisuuden käyttämä ja esittelemä Kansallisarkiston keskeinen lähdearkisto koostuu mm. kenraalikuvernöörin kanslian arkistosta, venäläisten sotilasasiakirjojen (jo paljon) hajanaisemmasta kokoelmasta ja mm. venäläisseurakuntien väestökirjanpidosta. Muu Karjalaan liittyvä venäjänkielinen aineisto on esimerkiksi Mikkelin maakunta-arkiston Kannaksen venäläisortodoksisten kreikkalaiskato- listen seurakuntien kirjeenvaihtoa ja Venäjän/ Suomen hallintoelinten asiakirjoja.
- 2 Viipurin lääni oli vv. 1840-1890 maan väkirikkain. Kymmenvuotistauluissa 1900-1920 se oli väestöltään toiseksi suurin. Vuonna 1910 läänin 521 469 henkikirjoitetusta asukkaasta oli ei-luterilaisia 40 888. Samana vuonna Kannaksella oleskeli perhepassien perusteella ainakin 45 000 ulkomaalaista kesäasukasta, joista osa asui ympärivuotisesti (Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1920 ja 1930; Hämäläinen 1974, mm. 104-105; Loima 2001, 61-64).
- 3 Jo Kannaksen huvila-asukkaiden määrästä on hyvin erilaisia arvioita. Aikalaislähteiden – ja Ester Kähösen (1982) – mukaan heitä oli jopa 140 000, mutta tutkimuksellisesti voidaan päätyä vilkkaimmillaankin noin 75 000 hengen kausiasutukseen. Venäläistutkija Tsyblöv esitti luvuksi 100 000. Sotilaita suuriruhtinaskunnassa oli enimmillään 125 000 ja Suomessa kirjoilla olevia ortodokseja noin 35-40 000 laskutavasta riippuen (Hämäläinen 1974, 101-104; Loima 2001, 64, 108).
- 4 Kreikkalaiskatolinen kirkko muutti nimensä ortodoksiseksi 1954. Aikalaiskielellä he olivat myös virallisissa kirjeissä ”kreikanuskoisia” tai ”venäjänuskoisia”.
- 5 Lisää Sortavalan sivistyksellisestä ja kansallisesta toiminnasta, ks. esim. Laitila 2004, 43-82; Laitila 2005, 115-116; Kemppainen 1969; Pravoslavnaja Karelija 1914, mm. 127-143; herätysliikkeistä ks. esim. Ylikangas 1990; Huhta 2001.
- 6 Laatokan Karjalassa sijaitsevan Suojärven kunnan kouluista ja kansallisesta kädenväännöstä vertailukohtena kansainväliselle Kannakselle, ks. Hämynen 1995, 50-79.

Lähteet

Arkistolähteet

- Hengellisen konsistorion kirje kenraalikuvernöörin kanslialle 2.11.1910
Kenraalikuvernöörin kanslian raportti ministerineuvostolle venäläisten oikeudellisesta asemasta, Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto, KKK 1910, I. Fb 535. CL, Kansallisarkisto.

Painetut lähteet

- Asetuskokoelmat 1858-1921
Suomen tilastollinen vuosikirja 1920-1930

Lehdet

Aamun Koitto
Kotimaa
Tserkovnii Vestnik

- Arola, Pauli (2003), *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917-1924*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Branch, Michael (1999), *The Academy of Sciences in*

- St Petersburg as a Centre for the Study of Nationalities in the North-East Baltic. – National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Ed. Michael Branch. Helsinki: SKS.
Heikkinen, Kaija (1989), *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
Huhta, Ilkka (2001), *”Täällä on oikea Suomen kansa”. Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880-1918*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
Hämynen, Tapio (1995), *Suomalaistajat, venäläistäjät ja rajakarjalaiset*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
Karamzin, Nikolai (1816), *Istoria Gosudarstvo Rossiiskago*. Tom 1. Sankt Peterburg.
Katajala, Kimmo (2005), *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa*. Helsinki: SKS.
Kemppainen, Iivar (1969), *Sortavalan seminaarin historia*. Helsinki: Kymölän kiltä.
Koskinen, Yrjö (1869), *Oppikirja Suomen kansan historiassa*. Helsinki.
Koukkunen, Heikki (1977), *Suomen valtiotalta ja kreikkalaiskatoliset 1881-1897*. Joensuu: Joensuun korkeakoulu.

- Laasonen, Pentti (2005), *Novgorodin imu?* Helsinki: SKS.
- Laitila, Teuvo (1998), Kansanomainen ja kirkollinen ortodoksisuus Raja-Karjalassa – *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*. Toim. Pekka Nevalainen, Heikki Kirkinen ja Hannes Sihvo. Helsinki: SKS.
- Laitila, Teuvo (2005), Ortodoksikarjalaiset idän ja lännen rajalla: suomalaisuus, karjalaisuus, venäläisyys ja kansallisen identiteetin rakentaminen – *Epäluulosta ekumeniaan. Ortodoksisen ja luterilaisen kirkon vuoropuhelu*. Toim. Suvi Niinisalo. Lappeenranta: Etelä-Karjala –instituutti.
- Loima, Jyrki (2001), *Muukalaisina Suomessa*. Järvenpää.
- Loima, Jyrki (2004) Nationalism and the Orthodox Church in Finland 1895-1958 – *Nationalism and Orthodoxy. Two Thematic Studies on National Ideologies and their Interaction with the Church*. Ed. Jyrki Loima. Helsinki: Renvall-instituutti.
- Loima, Jyrki (2005) Venäläinen vai suomalainen? Karjalan asukkaiden ortodoksinen identiteetti sodissa ja kulttuurimurroksissa 1918-1958 – *Epäluulosta ekumeniaan. Ortodoksisen ja luterilaisen kirkon vuoropuhelu*. Toim. Suvi Niinisalo. Lappeenranta: Etelä-Karjala –instituutti.
- Merikoski, Kaarlo (1939), *Taistelua Karjalasta*. Helsinki: Valistus.
- Närhi, Matti (1985), Venäläiset joukot Suomessa autonomian aikana – *Venäläiset Suomessa*. Toim. Pauli Kurkinen. Helsinki: SKS.
- Pispala, Elisa (1984), *Ortodoksisen kirkkohallinnon uudistus Suomessa 1883-1917*. Yleisen teologian kirkkohistorian lisensiaatintyö.
- Pospielovski, D.V. (1995) *Russkaja Pravoslavnaja Tserkov v XX veke*. Moskva: Respublika.
- Pravoslavnaja Karelija*. Otšerk. 1914. Petrograd: Gosudarstvennaja tipografija.
- Sihvo, Hannes (1999), Karelia: A Source of Finnish National History – *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Ed. Michael Branch. Helsinki: SKS.
- Sulkunen, Irma (2004), *Suomalaisen kirjallisuuden seura 1831-1892*. Helsinki: SKS.
- Surakka, Aari (1936), *Suomen ortodoksisen kirkon historiallisia vaiheita*. Sortavala: Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon suomennos- ja toimituskunta.
- Stählberg, K.J. (1915), *Suomen hallinto-oikeus. Siäsasiain hallinto*. Helsinki: Otava.
- Svjateišii Sinod. *Pravoslavnaja Tserkov v Finljandii*. 1893.
- Topelius, Zacharias (1960), *Maamme-kirja*. (Ilm. 1876). Porvoo: WSOY.
- Tšistovitš, I. (1856), *Istorija Pravoslavnoi Tserkvi v Finljandii i Estlandii prinadležaštših k Sankt Peterburgskoi eparhii*. Sankt Peterburg.
- Ylikangas, Heikki (1990), Herätysliikkeiden pohjasta ja perustasta. – *Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 320-344.
- Znamenski, Petr (1996), *Istoria Russkoi Tserkvi*. 1996. Moskva: Krutitskoje patriaršee podvorje.